

הרב אריה אסולין

מזונות אשת איש ואלמנה

ראשי פרקים

- א. ברור שיטת הרמב"ם בחיוב מזונות (אשת איש ואלמנה)
- ב. באור שיטת הרא"ש
- ג. הפרישה - חיוב מזונות כחיוב אישותי
- ד. מנהג אנשי גליל ומנהג יהודה בפרעון כתובת אלמנה
- ה. אלמנה התובעת כתובתה בבי"ד
- ו. באור שיטת הבית שמואל
- ז. נאמנות בויכוח על פרעון המזונות
- ח. האלמנה נחשבת מוחזקת

א. ברור שיטת הרמב"ם בחיוב מזונות (אשת איש ואלמנה)

הרמב"ם (אישות יב,א) כותב בעניין חיובי הבעל לאשתו:

כשנושא אדם אשה... יתחייב לה בעשרה דברים ויזכה בארבעה דברים. ובהלכה ב: והעשרה שלושה מהם מן התורה ואלו הן שארה כסותה ועונתה שארה – אלו מזונות...

והשבעה מדברי סופרים וכולם תנאי בית דין הם. ובין השבעה חיובים מתנאי בית דין כלול גם תנאי כתובה להיות נזונית מנכסיו ויושבת בביתו אחר מותו כל זמן אלמנותה.

ובהלכה ג: הארבעה שזוכה בהם הבעל כולם מדברי סופרים ואלו הן להיות מעשה ידיה שלו ולהיות מציאתה שלו...

ובהלכה ד: ועוד תיקנו חכמים (תקנה שניה) שיהיו מעשי ידי האשה כנגד מזונותיה ופדיונה כנגד אכילת פירות נכסיה... לפיכך אם אמרה האשה איני ניוזנות ואיני עושה – שומעין לה ואין כופין אותה לעשות מעשה ידים... ומפני תקנה זו יחשבו המזונות מתנאי הכתובה.

ויש להבין מה תוקף חיוב המזונות שהרי בהלכה ב כותב הרמב"ם שמזונות חיובם מדאורייתא וזהו שארה האמור בתורה. ואם כן מה הפשט בדבריו בסוף הלכה ד "ומפני תקנה זו יחשבו המזונות מתנאי הכתובה"?

1. הסבר האבי עזרי

הרב ש"ך מסביר שהיה שינוי בענין חיוב המזונות, שבתחילה היה חיוב מזונות מדאורייתא, לאחר מכן תיקנו חכמים תקנה ראשונה, שמעשה ידי האשה לבעלה. אח"כ באה תקנה שניה שהצמידו את מעשי ידיה תחת המזונות ולכן באומרת איני נזונית ואיני עושה – אין עליה חיוב מעשי ידים לבעל והבעל נפטר ממזונותיה – נמצא שמעשה ידיה הם פרעון על מזונותיה וכבר פקע חיוב מזונות של תורה ולאחר תק"ח שהצמידו את המזונות למעשי ידיה הפכו המזונות לחיוב מתוקף תנאי כתובה בלבד.

הרב ש"ך מביא סיוע לדבריו מהרב"ם אישות (יז, יט) שם נפסק שהמחלת כתובה לבעלה – איבדה כל תנאי כתובה ואפילו מזונות מחיים אין לה עליו. וזאת משום שגם מזונות אשה תוקפן מתנאי כתובה וכשמחלה על הכתובה נמחלו גם כל תנאי כתובה.

על דברי הרב ש"ך יש להקשות מדין גביית מזונות ע"י אשה שאין שטר כתובה בידה. הרמב"ם (אישות יב, יח) כותב: יש מן הגאונים שהורה שאין פוסקין מזונות לאשה שהלך בעלה או שמת בעלה עד שיהא שטר כתובה יוצא מתחת ידה ואם לא תוציא שטר כתובה – שאין לה מזונות שמא נטלה כתובתה מבעלה או מחלה לו כתובתה שאין לה מזונות.

ויש מי שהורה שפוסקין לה מזונות בחזקת שלא נטלה ולא מחלה ואין מצריכים אותה להביא כתובה ודעתי נוטה לזה במי שהלך בעלה הואיל ויש לה מזונות מן התורה, אבל אם מת בעלה – אין לה מזונות עד שתביא כתובה מפני שהיא אוכלת בתקנת חכמים, ע"כ דבריו.

הרמב"ם כותב בהלכה זו שיש לתת מזונות לאשה אעפ"י שאין שטר כתובה בידה הואיל וחיוב המזונות מדאורייתא – מוכח שחיוב מזונות דאורייתא נשאר ולא פקע וזה דלא כאבי עזרי שכתב בפרוש שאחרי שחכמים הצמידו את חיוב המזונות למעשה ידיה כבר אין חיוב מזונות אשה מן התורה אלא רק מדרבנן מכח תנאי בית דין. וצ"ע.¹

¹ כוונת הרב ש"ך פשוטה, וז"ל: "רק שהיה עוד תקנה שמעש"י תחת מזונותיה לענין שאם אמרה איני נזונית אינה נותנת גם מעשה ידיה, אלא שממילא חזר הדין שמע"י הן פרעון למזונותיה". ובהלכה שלפנינו האשה מעולם לא אמרה איני נזונית ולכן חיוב המזונות נשאר מדאורייתא ודוק. ואילו במחלת כתובה ה"ז כאומרת איני נזונית וחשיב כאילו נפרעה מזונותיה במעש"י. ע"ש בלשונו. (הערת עורך)

2. הסבר החתם סופר

החת"ס מסכם את דברי הרמב"ם כך:

מבואר מדבריו שמזונות עצמם אינם מתנאי כתובה שהרי דאורייתא הם ומן התורה אין מעשה ידיים לבעלה ואח"כ תיקנו תקנה אחרת שהרשות ביד האשה להפקיע תקנת חכמים שלא ליתן מעשה ידיה לבעלה אם תרצה האשה למחול לו מזונות דאורייתא שלה. וזה שאמרו תיקנו מזונות תחת מעשה ידיים – אין הכוונה שהם (חז"ל) תיקנו מזונות, אלא הם רק תיקנו שיהיה מזונות תחת מעשה ידיים (תיקנו הצמדה זה לזה) אך מזונות גופם דאורייתא הוא עכ"ל החת"ס.

עפ"י דברי החת"ס שמזונות היו ונשארו מדאורייתא מיושבים דברי הרמב"ם (אישות יב, יט) שמזונות שלאחר מיתה שהם רק מתנאי כתובה – מפסידה האלמנה כשאין כתובה בידה, אבל מזונות מחיים שהם מדאורייתא – האשה מקבלת מזונות אלה אף שאין כתובה בידה.

אך יש להקשות על החת"ס מהרמב"ם אישות (יז, יט) – למה במוחלת כתובתה – אין לה מזונות ולשיטת הרמב"ם אפילו מזונות מחיים אין לה והרי לדברי החת"ס מזונות מחיים אינם מתנאי כתובה אלא חיובם היה ונשאר מדאורייתא?

אכן לפי הרא"ש (כתובות פ"ד סימן כד) המוחלת כתובתה מפסדת מזונות שלאחר מיתה בלבד שחיובם הוא מתנאי כתובה ותנאי כתובה ככתובה, וא"כ יש להבין במה נחלקו הרמב"ם והרא"ש?

נראה לומר שמחלוקתם תלויה באומדנא בדעת האשה מה כלול במחילת כתובתה: הרא"ש ס"ל שבמחילת הכתובה אמנם נמחלו גם תנאי הכתובה ולכן מפסדת מזונות שלאחר מיתה (אלמנה) אך אין אומדנא שמחלה גם על מזונות מחיים.

לעומת זאת הרמב"ם ס"ל שאשה המוחלת כתובתה מוחלת על כל חיובי הבעל כלפיה ואף על מזונות דאורייתא היא מוחלת שכך אמדינן דעתה.²

הסבר נוסף – אם מחילה ה"ז כאילו התקבלתי – יחשב הדבר כפרעון (עיין קוב"ש ריש ב"ב) וממילא אין יותר חיוב מזונות של התורה.

² וכ"כ הרב ישראל, משפטי שאול סי' כח.

ב. באור שיטת הרא"ש

איתא בכתובות נג,א יתיב רבין בר חנינא וקאמר משמיה דר' אלעזר מוחלת כתובתה לבעלה – אין לה מזונות.

וכתב הרא"ש כתבות (פ"ד סו"ס כד) ראיתי מפרשים אין לה מזונות אפילו מן הבעל (מזונות מחיים ג"כ מפסדת – זו שיטת הרמב"ם אישות יז,יט) והא ליתא כלל דמזונות אשתו מחיים אינם כתנאי כתובה ולכן אם הבעל נוטל מעשה ידיה צריך לזון אותה. אבל מזונות אלמנה מן היורשים – הוי כתנאי כתובה ולכן לפי דברי הרא"ש יוצא שהמוחלת כתובתה – אין לה מזונות באלמנותה דתנאי כתובה ככתובה אבל מזונות מחיים – יש לה לפי שהם אינם חיוב מתנאי כתובה.

ויש לבאר היכן מצאנו יסוד לחלק בין מזונות מחיים למזונות לאחר מיתה שהרא"ש מחלק ביניהם? מצאנו ברא"ש (כתובות פרק יא סימן כח) שבחיבי לאוין כמו אלמנה לכהן גדול, ממזרת וכו' יש לאשה מזונות לאחר מות הבעל אעפ"י שמחיים – אין חיוב מזונות כלפיה לפי שהיא בעמוד והוצא קאי, שהבעל חייב לגרשה בגלל האיסור.

ומהיכן התחדש חיוב מזונות באלמנותה אם לא היה חיוב מזונות בחיי בעלה? מכאן רואים שחיוב מזונות אלמנה הוא חיוב שונה מחיוב מזונות אשת איש וכל אחד מהחיובים עומד בפני עצמו. אך עדין צריך להבין מהו גדר חיוב מזונות א"א אם אינו נובע מתנאי כתובה.

הב"י בחו"מ סימן צז מביא תשובה של הרי"ף שממנה נפתח פתח להבנת הגדר של מזונות האשה. בתשובתו קובע הרי"ף שבע"פ גובה מנכסי הלווה (הבעל) ואין משאירים מנכסיו בשביל מזונות אשתו ("אין מסדרי") וצריך ביאור הרי הבעל משועבד למזונות אשתו וההלוואה נעשתה אחרי שכבר נישאה לו? מתרץ הרי"ף שיעבוד המלווה הוא מדאורייתא ולכן קודם השיעבוד לבע"ח לחיוב מזונות שאינו אלא מדרבנן. הקשה הב"י כיוון שהבעל כותב בכתובה "ומזונייכי" הרי נשתעבד לה בשטר ושיעבודו למזונות הפך מדאורייתא כמו השיעבוד למלווה ולמה יקדים מלווה בשטר לחיוב מזונותיה? ותשובתו – אפשר דטעמא משום דחיוב מזונות דמכאן ולהבא עדיין לא הגיע זמנם להיגבות ולכן מלווה בשטר קודמת להם. מתשובת הב"י עולה שחיוב המזונות אינו נוצר מן הנישואין ונמשך לכל תקופת הנישואין, אלא החיוב למזונות האשה מתחדש בכל יום ויום ולכן השיעבוד של הבעל לבע"ח קודם לחיוב מזונות שעתידים להתחדש בכל יום. כעין זה מצאנו בהפלאה (קו"א

סימן ע ס"ק יז) וז"ל: "דאף שחיוב המזונות מתחיל משעת נישואין, מכ"מ עיקר חיוב המזונות הוא יום יום".

דברי תב"י וההפלאה שחיוב המזונות הוא לכל יום בפני עצמו טעון באור, שהרי אם האשה מוחלת על מזונותיה – מחילתה מועילה כדמוכח מהאבני"מ ר"ס סט וכן משיטת הרמב"ם דלעיל (המוחלת כתובתה – הפסידה אף מזונות מחיים) והרי קימא לן בחו"מ רט, ד ששם שאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם כך אין מועילה מחילה על דבר שלא בא לעולם, ולפי תב"י וההפלאה במחילת האשה היא בעצם מוחלת על דבר שלא בא לעולם אז איך זה מועיל?

ג. הפרישה - חיוב מזונות כחיוב אישותי

הפרישה (חו"מ צז ס"ק מא) מבדיל בין חיוב מזונות אלמנה שזהו חיוב ממוני רגיל הנובע מתנאי הכתובה, לעומת חיוב מזונות אשה המוגדר כ"חיוב אישותי" בין אם חיוב מזונות אשה הוא מדאורייתא ובין אם הוא מדרבנן מחוייב הבעל להיות אשתו כגופו ליתן לה שארה וכסותה כמו שמאכיל ומלביש את עצמו, כלומר על הבעל להשוות את האוכל והכסות וממה שהוא אוכל תאכל גם היא, וחיוב זה למזונותיה הוא חלק בלתי נפרד מהאישות ביניהם, ששם שמחוייב בעונתה כך מחוייב הבעל שתאכל עימו בשווה, משא"כ החיוב שחייב הבעל ליתן מזונות לאשה אחרי מותו זהו חיוב גמור שחייב נפשו ואין שייך לומר עליו חיוב אישותי.

עפ"י יסוד זה של הפרישה נוכל להבין מדוע הרא"ש מחלק בדין המוחלת כתובתה שמפסדת מזונות אלמנה שדינם כחוב רגיל הנובע מתנאי הכתובה ואינה מפסדת מזונות מחיים שהם חיוב אישותי הנובע מעצם החיים המשותפים כזוג נשוי.

רווח נוסף עלה בידינו שנוכל להבין מדוע מחילה על מזונות מועילה ואין זה נחשב כמחילה על דבר שלא בא לעולם. ההסבר הוא שאכן החיוב הממוני לא בא לעולם, אך החיוב האישותי נוצר עם הנישואין. ברגע שהאשה מוחלת לבעל על החיוב האישותי (הקיים) זה מונע את היווצרות החיוב הממוני ולכן לא קשה מחו"מ רט, ד.

כמה נפ"מ עולות מהגדרת המזונות כחיוב אישותי:

1. הגמרא סג, א דנה לגבי מורד על אשתו ממה הוא מורד, אם נאמר מורד ממלאכה וכי הבעל משועבד לאשה לעבוד לפרנסה? עונה הגמרא כן.

המורד ממלאכה ואומר איני זן ואיני מפרנס – הוי מורד. תוספות שם (ד"ה באומר איני זן) מכאן מוכיח ר' אליהו שחייב אדם להשכיר את עצמו ללמד תנוקות או לעשות מלאכה אחרת כדי לזון את אשתו דאם לא כן מה ענין זה אצל מורד ממלאכה. ועוד ראה לר' אליהו מדכתבינן בכתובה ואנא אפלח – משמע שהבעל משועבד ללכת ולהשכיר עצמו כפועל כדי לפרנסה. אך ר' תם שם חולק על ר' אליהו ומפרש אנא אפלח היינו אעבוד בעבודת הקרקע שאחרוש ואנכש ואעדור את האדמה ואביא מזונות הביתה אבל הבעל אינו חייב ללכת ולהשכיר עצמו כפועל שכיר אצל אחרים. והרמ"א (ע,ג) הביא את דברי ר' אליהו שיי"א שחייב הבעל להשכיר עצמו כפועל ולזון את אשתו.

והחזו"א (קח אות ו) כתב שאין לפרש בדעת ר' אליהו שמה שהבעל חייב להשכיר את עצמו כדי לזון את אשתו הוא משום שהתחייב על כך בכתובה שהרי משמע בשו"ע חו"מ צו,טו שאין אדם יכול להתחייב לכך, אלא צ"ל שלדעת ר' אליהו ממה שכתוב בלשון הכתובה "ואנא אפלח" – מוכיח שחכמים חיבוחו להשכיר עצמו ור' תם חולק וסובר שחכמים לא חיבוחו בכך אם הוא מתפרנס מצדקה או צם באותו יום.

בפד"ר ב (עמ' 86) ביארו הרבנים גולדשמידט קוליץ ומזרחי את דברי החזו"א הנ"ל שהלכה זו שאין אדם חייב להשכיר עצמו בשביל פרעון חוב – זה דווקא בחוב ממוני רגיל, אבל בחיוב מזונות שהוא חלק מעצם האישות וכשם שהבעל משועבד לעונה כך יש עליו שעבוד הגוף לזון את אשתו לכן כופין אותו בכל אמצעי כפייה לעבוד עבודה כל שהיא בכדי למלא את חיוב המזונות המוטל עליו ולכאורה היה אפשר לומר שזו המחלוקת בין ר' אליהו לר"ת שר' אליהו ס"ל שחיוב המזונות הוא חוב אישותי ולכן כופין על הבעל לעבוד כדי לפרנסה ולר"ת אין כופין כי ס"ל שזה חוב ממוני רגיל. אך אפשר לומר אחרת שבאמת גם ר"ת אינו חולק על היסוד של חיוב אישותי שכופין עליו, אלא שר"ת סובר שעבודת התרישה וזריעה בבית – בזה חייב האדם לצורך מזונות ואין שעבוד כזה בכל חוב אחר אלא נחלקו ר' אליהו ור' תם. מהי ההשתעבדות שחוב אישות מטיל על הבעל האם רק עבודה עצמאית (ר' תם) או גם עבודה כשכיר (ר' אליהו).

2. בסימן ע,ג שו"ע פוסק כדעת הרמב"ם שאם הבעל עני ביותר ואינו יכול ליתן לה אפילו לחם שהיא צריכה - כופין אותו להוציא.

והרמ"א מביא דעה (ר"ת) שיש אומרים שאין כופין אותו להוציא מאחר שאין לו. ניתן להעמיד מחלוקתם בנקודה זו – האם מזונות הוא חוב רגיל או חוב אישותי. לפי השו"ע ורמב"ם מזונות הוא חוב אישותי, לכן אעפ"י שבחוב רגיל לא כופין כלל אם אין לו מה לשלם, כאן במזונות שזהו חוב אישותי

מעצם הנישואין אם אינו יכול לזון אותה – כופין אותו לגרשה, כשם שכופין את מי שאינו מסוגל לקיים את מצוות עונה (קנד, ז) בגלל שאינו מקיים את האישות שביניהם.

3. אם אשה אמרה איני נזונית ואיני עושה שהדין שאין לה מזונות וגם אינה עושה מעשה ידיים לבעלה, האם יכולה האשה לחזור בה ולבקש להיות נזונית.

הרמ"א (סט, ד) הביא ב' דעות בדבר וכן הובאו בריטב"א כתובות נח, ב דעת תוס' אם רצתה האשה לומר הריני נזונית ועושה לך – הרשות בידה לפי שמזונות דכל יום הם חוב לעצמו, אך דעת הרא"ה רבו של הריטב"א כיוון שאמרה פעם אחת איני נזונית ואיני עושה בבי"ד כבר פקעה תקנת מזונות ממנה ואינה יכולה לחזור בה. ניתן לבאר את מחלוקתם לפי אופן ההסתכלות על המזונות, לתוס' זהו חיוב אישותי הנובע ממצב הנישואין ולכן בכל יום ויום יכולה האשה להחליט אם רצונה להיות נזונית או לא ואף אם אמרה איני ואיניע היום למחרת יכולה לחזור בה ולהיות שוב נזונית, שרק בחיובי ממון אי אפשר לחזור בו משא"כ בחיובים כאלו שנובעים מכח חיובי האישות אין עליהם גדרים של חיובי ממון והם ממשיכים להתקיים לכן שפיר יכולה האשה לחזור בה ממחילתה (עיין בדברי משפט כרך ד עמ' קנו). אך לפי הרא"ה זהו חיוב אחד ואין אצלו מושג של חיוב אישותי, לכן אין מקום לגמישות וכשאמרה פעם אחת איני ואיניע – פקע החיוב ואינה יכולה לחזור בה, לפי שזהו חיוב ממון רגיל שאם מחל אין אפשרות לחזור בו מהמחילה.

ד. מנהג אנשי גליל ומנהג יהודה בפרעון כתובת אלמנה

שנינו במשנה (כתובות נב, ב): את תהא יתבא בביתי ומתזנא מנכסי כל ימי מיגר אלמינותיך בביתי – חייב, שהוא תנאי בית דין כך היו אנשי ירושלים כותבין, אנשי גליל היו כותבים כאנשי ירושלים. אנשי יהודה היו כותבין: עד שירדו היורשין ליתן לך כתובתיך לפיכך אם רצו יורשין נותנין לה כתובתה ופוטרין אותה. ונחלקו בגמרא שם נד, א אם הלכה כאנשי יהודה או הלכה כאנשי גליל וכן בכתובות צה, ב אבעיא להו ניזונית תנן וכאנשי גליל ולא סגי דלא יהבי לה או דלמא הניזונית תנן וכאנשי יהודה ואי בעו (היורשין) לא יהבי לה.

הרי"ף (כ, ב בדפיו) והרא"ש (כתובות פ"ד סימן לא) פסקו להלכה כאנשי גליל כל היכא שאין מנהג. וכן תוס' (כתובות נד, א ד"ה ושמואל) הביאו בשם ר' חננאל שבמקום שיש מנהג – ילכו אחר המנהג, אולם במקום שאין מנהג –

ינהגו כאנשי גליל שהרי שמואל פסק כמותם והלכתא כוותיה דשמואל בדיני. ואף המ"מ למד ברמב"ם אישות יח,א שאין היורשין יכולים לפרוע כתובתה ולסלקה מן המזונות, אלא היא ניזונת על כרחם כל זמן שלא תתבע כתובתה. ובהגהות מימוני סק"ב אחרי שהביא את דעת הפוסקים כאנשי גליל כתב שיש גאונים שפסקו כאנשי יהודה וגורסים ששמואל פסק כאנשי יהודה וכן דעת הראב"ן וראב"ה. ובשו"ע (צג,ג): ואין היורשין יכולין לפרוע לה כתובתה ולסלקה מהמזונות, אלא היא ניזונת על כרחם כל זמן שלא תתבע כתובתה וא"כ התנו בפרוש שלא תיזון אלמנתו מנכסיו או שהיה מנהג המקום כן והרמ"א הוסיף שיכולין בית דין לתקן במקומם שהיתומים יסלקו אותה כשרצו.

ובח"מ סק"ו ובב"ש סק"ז העירו שהיורשים חייבים לתת לה מזונות ג' חודשים ראשונים משנתאלמנה כיוון שאסורה להנשא מחמתו בפרק זמן זה יש לה מזונות בעל כרחם של היורשים. ובהפלאה (קו"א צג,ג) כתב שה"ה לענין מעוברת ומינקת שאסורה להנשא – יש לה מזונות בתקופה זו.

וס"ל להפלאה שאף לאנשי יהודה הדין כן. אולם באבנ"מ (צג,ד) למד, שלאנשי יהודה יכולים לסלקה בע"כ אף כשאסורה להנשא מחמתו והטעם משום שכותבים "כל זמן שירצו היורשים" אלא שאנן קיי"ל כאנשי גליל ויכולין בית דין לתקן כאנשי יהודה אולם זה דווקא כשאינה מעוכבת מחמתו, לפי"ז יוצא לדינא שכל היכא שלא תיקנו בתי הדין לסלקה בעל כרחם – חייבים היורשים במזונותיה. אולם בישועות יעקב (צג,ה) כתב וז"ל: כעת נהגו בתי דינים שבישראל לסלק לאלמנה כל כתובתה כל זמן שירצו היורשים וכל הנשאת על דעת המנהג היא נשאת וטעמא דמילתא כיוון שהמזונות ביוקר מאוד מן מה שהיה מלפנים בישראל וסך כתובתה (נשאר נמוך) כמו שהיה מקדם וא"כ כל אחת לא תרצה לקבל כתובתה רק הנדוניא ותהיה כל אחת נוטלת נדוניא שלה ותרצה להיות ניזונת לכן עשו בזה תקנה.

נוהג זה לסלק האלמנה על ידי נתינת כתובתה בעל כרחם נזכר גם בשבות יעקב (ח"ב סימן קכד) ובבית מאיר (צג,ג). אולם בפסיקת בתי הדין הרבניים בימינו לא נמצא מנהג קבוע לעניין סילוק האלמנה ממזונותיה ובמשנת יעקב (לגרי"נ רוזנטל שליט"א – נשים א, ע"מ רכה) כתב וז"ל: "והנה פה בארץ לא ידוע בברור מה המנהג בזה, אולם שמעתי מזקני גוי"ר ירושלים שנהוג שם שאלמנה מזיווג ראשון שיש לו בנים ממנה – אין מסלקין אותה, אבל

באלמנה מזיווג שני שאין הבנים שלה – מסלקין אותה בסכום הנתון לשיקול דעת בית דין. ודייני בתי הדין בארץ לא קבעו מנהג ברור במזונות אלמנה³.

ה. אלמנה התובעת כתובתה בבי"ד

למדנו במשנה גיטין לד, ב: אין אלמנה נפרעת מנכסי יתומים אלא בשבועה, נמנעו מלהשביעה מחשש לשבועת שקר והיתה מפסדת כתובתה.

ובגמרא (לה, א) אמר שמואל לא שנו אלא בבית דין, אבל חוץ לבי"ד משביעין אותה (שאין עונשה של שבועה מחוץ לבי"ד גדול כל כך). ורב אמר אף חוץ לבי"ד אין משביעין אותה ואינה גובה כתובתה כלל.

ומספרת הגמרא (שם) על ההיא אלמנה שבאה לפני רבה בר רב הונא לתבוע כתובתה אמר לה מה אעשה לך שרב לא מגבה כתובה לאלמנה (כי לא סומכים על שבועתה). אמרה האלמנה אם אינך נותן לי כתובה אז תן לי מזונות, אמר לה גם מזונות אין לך לפי שאמר שמואל התובעת כתובתה בבית דין – אין לה מזונות.

מסביר רש"י (ד"ה אין לה) שהאלמנה שתבעה כתובתה מפסדת מזונות לפי שהבעל התחייב לה, רק כל זמן שהיא יושבת אלמנה בביתו לכבודו שכן הוא לשון הכתובה: "כל ימי מיגר ארמלותיך בביתי", אבל כשתבעה כתובתה

³ בשולי פרק זה אביא שמועה ששמעתי ממו"ר הגאון ר"מ דימנטמן שליט"א.

הר"ן (כתובות יט, ב בדפי הרי"ף) כותב בשם הרא"ה שלמנהג אנשי יהודה שהיורשים יכולים לפטור מהמזונות בעל כרחם, חייבים לומר שאם תמחל האלמנה על כתובתה היא גם מפסידה את המזונות. דאי לא תימא הכי מה הועילו אנשי יהודה במה שהתנו שאם רצו היורשים ליתן לה כתובה שוב לא יהיו לה מזונות, הרי האלמנה תוכל להתחכם ותמחל להם כתובתה וכך תמשיך להיות ניוזנת מהיורשים בעל כרחם? אלא ודאי שאם מוחלת כתובתה הרי היא מפסדת המזונות למנהג אנשי יהודה (הר"ן סובר שלמנהג אנשי גליל אם תמחל על כתובתה ליורשים תמשיך להיות ניוזנית).

וחנה במחנה אפרים (הלי זכייה מהפקר סימן יא) חוקר בגדר מחילת חוב האם זהו סילוק מהחוב או שמחילה הוי ותולה זאת במחלוקת ראשונים (עי"ש) ונפיימ אם הלוח לא רוצה לקבל מחילת החוב מהו. למי"ד שמחילה הוי סילוק הרי שמעת שיצא מפיו שמחל כבר נסתלק שעבודו אפילו אם לא נתרצה הלוח (החייב) במחילתו. אבל למי"ד שבמחילה הוי הקנאה אי"כ כל שלא רצה הלוח במחילתו – לא זכה כיוון שאינו רוצה לזכות בחוב.

לפיי"ז י"ל בענינו שהר"ן בשם הרא"ה סובר שמחילה הוי סילוק, כי אם נאמר שמחילה היא הקנאה הרי היורשים יוכלו להתחכם כנגד האלמנה ולא ירצו במחילתה וממילא לא תוכל לזכות במזונות ואז אין הכרח לרא"ה לומר שביהודה המוחלת כתובתה מפסדת מזונות.

גילתה דעתה שרצונה להנשא לאחר וכבר אינה שומרת על כבוד בעלה – לכן היא מפסדת המזונות. דאדעתא דהכי לא התנה לתת לה מזונות.

בסוגיא בכתובות (נד,א) איתא: אמר שמואל תבעוה להנשא ונתפייסה – אין לה מזונות (מהטעם הנ"ל). שואלת הגמרא הא אם לא נתפייסה להנשא – יש לה מזונות אפילו אם סרובה להנשא אינו נובע משמירה על כבוד בעלה אלא משום שהתובעה להנשא לא היה הגון בעיניה וכיוצא"ב וזה תמוה שסוף כל סוף היא אינה מתעכבת מלהנשא מחמת כבוד בעלה ולמה שתמשיך לזון מנכסיו? לכן אמר רב ענן שנתפרש לו מפיו של שמואל שאם תבעוה להנשא ואמרה שמסרבת להנשא מחמת כבוד פלוני בעלי המת – אז ממשיכה להיות נזונית אבל אם אמרה שמסרבת להנשא מחמת שתבעוה בני אדם שאינם מהוגנין – אין לה עוד מזונות לפי שמוכח שלא מפני כבוד בעלה היא אינה נשאת ואיבדה את זכותה לזון מנכסי בעלה. והגמרא מביאה מעשים נוספים המוכיחים שהאלמנה אינה מתעכבת מלהנשא מחמת כבוד בעלה וגם בהם תפסיד מזונותיה. אמר רב חסדא אם זינתה האלמנה – אין לה מזונות. אם כיחלה שצבעה את עיניה ופירכסה שקלעה את שערה כדי לייפות עצמה – אין לה עוד מזונות לפי שמעשיה מוכיחים שאינה מתעכבת מלהנשא מחמת כבוד בעלה.

בסוף הסוגיא מסיקה הגמרא ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא כי הא דאמר רב יהודה אמר שמואל התובעת כתובתה בבית דין אין לה עוד מזונות מנכסי בעלה המת שכיוון שתבעה את כתובתה בב"ד הרי זו גילתה דעתה שהיא רוצה להנשא לאחר.

וכותב התוס' (ד"ה לית הלכתא) – אכולהו קאי חוץ מתבעוה להנשא ונתפייסה שגם שם מפסדת מזונות דהווא עדיף מיתר המקרים בגמרא שבהם לדינא לא מפסדת מזונות וחייבים לומר שגם בתבעוה להינשא ונתפייסה מפסדת מזונות, כי אחרת תצא לנו סתירה משמואל לשמואל שהרי רב ענן פירשה מפיו של שמואל לדין נתפייסה שמפסדת מזונות. אבל הרי"ף והרא"ש (כתובות פ"ד סימן ל) חולקים על התוס' ונוקטים שגם בתבעוה להנשא ונתפייסה – יש לה מזונות (דלא כשמואל) ומה שהקשו התוס' שאם נאמר כן קשיא הלכתא אהלכתא – לא קשיא דהש"ס פסק כשמואל בחדא בתובעת כתובתה – מפסדת מזונות (גיטין לה,א) ולא פסק כשמואל בתבעוה לינשא ונתפייסה. שבכה"ג אינה מפסדת מזונות.

השו"ע (צג,ז) פוסק כרי"ף ורא"ש שבתבעוה לינשא ונתפייסה – לא הפסידה מזונותיה וכן אם כוחלת או פרכסה או זינתה – לא הפסידה מזונותיה, אבל אם נתארסה – הפסידה מזונותיה והרמ"א מביא י"א שמיד שעשתה שידוך –

הפסידה מזונותיה. ובסימן צג,ה פוסק השו"ע אלמנה שתבעה כתובתה בב"ד – אין לה עוד מזונות.

ו. באור שיטת הבית שמואל

הב"ש (צג ס"ק יג) מחדש שפסק השו"ע שהאלמנה מפסדת כתובתה בתבעה כתובה אפילו לא פרעה היורשים – הוא בתנאי שפרעה אח"כ ואז למפרע מיום התביעה אין לה מזונות, אבל אם תבעה האלמנה כתובתה והתברר שלירשים אין מה לשלם או שאינם רוצים לשלם לה כתובתה – אין היא מפסדת מזונות.

האחרונים (קרבן נתנאל, הפלאה ועוד) תמחו על דברי הב"ש וכתבו שאין דבריו נראים להלכה שהרי בהך איתתא דאתיא קמיה דרבה בר רב הונא בגיטין לה,א לא פרעו לה כתובתה כרב ובכו"ז מפסדת מזונות משעת תביעה וכמי שפירש רש"י שם משום שגליא דעתא שרוצה להנשא לאחר ואיהו לא אתני בהדה אלא כל ימי מיגר ארמלותיך בביתי שהיא אלמנה בשביל כבודו, ולכן בנידון זה אף אם אין ליורשים ממון לפרוע כתובתה או אינם רוצים לשלם מכ"מ היא סברה בדעתה שיגיע לה פרעון כתובה על ידי תביעתה בב"ד וגילתה דעתה שרוצה להנשא ולא חששה לכבוד בעלה – מאבדת מזונותיה (דלא כב"ש).

אם כן דברי הב"ש נסתרים מדברי רש"י בגיטין (לה,א) שהבאנו לעיל ויש להבין מה הפשט בדבריו. ניתן לבאר את הב"ש בשני דרכים:

1. הסבר עפ"י מהרש"ך תשובה רד

בתובעת כתובתה בב"ד מפסדת כתובתה משום שהוי כגבוי, לכן כשאין ליורשים לשלם או אם היורשים אינם רוצים לשלם דלא הוי כגבוי – האלמנה ממשיכה להיות נזונית אך על הסבר זה מקשה ההפלאה (צג,ה סק"ח) מהסוגיא בגיטין לה,א שרבה בר רב הונא לא נתן לה כתובה בגלל סברת רב ואעפ"כ מפסדת מזונות כשמואל משום שתבעה כתובתה, והרי שם וודאי שהכתובה אינה כגבוי שהרי כלל לא מגבין כתובה לשום אלמנה לפי סברת רב ואיך נאמר שהוי כגבוי?!

לכן דוחה ההפלאה את סברת הב"ש ופוסק שהטעם הוא כרש"י שהתובעת כתובתה מפסדת משום ביזיון הבעל כשרוצה להנשא לאחר.

ההפלאה מביא הוכחה נוספת כנגד טעם זה מהסוגיא בכתובות (נד,א) שרב חסדא אמר זינתה – אין לה מזונות רב יוסף אמר כיחלה פירכסה – אין לה מזונות אם הסברא היא משום ביזיון הבעל – מובן למה יש מקום שתפסיד מזונות, אבל את הסברא שמפסדת מזונות היא מצד שהוי כגבוי, מה שייך כגבוי בזינתה ופירכסה!?

אלא וודאי שכל המקרים האלה הם צורות של ביזיון הבעל, ולהלכה נפסק שרק בתובעת כתובתה – אז מפסדת המזונות משום שהוי ביזיון הבעל יותר ממקרים אלו. ורעיון זה אומר הח"מ (צג ס"ק יח) להסביר למה בנתפייסה – לא מפסדת מזונות ואילו השתדכה בשידוך – מפסדת מזונות (צג,ז) מאי שנא? בנתפייסה זה הסכמה בעלמא שיכולה להתחרט ממנה, משא"כ בשידוך שנתקשרו בחרם ובקנס ותנאים בשידוך ומעתה כבר נקראת כלתו של פלוני – בזה כבר אין היא יכולה להתחרט ולכן מפסדת מזונותיה.

2. הסבר הבית יעקב לשיטת הב"ש

הטעם שכתב רש"י גיטין לה,א בתובעת כתובתה מפסדת מזונות משום שגילתה דעתה שרוצה להנשא וכו' – טעם זה הוא רק לדעת שמואל בכתובות נד, א שבתבעו להנשא ונתפייסה – אין לה מזונות כי אינה שומרת על כבוד בעלה.

אבל למסקנת הגמרא שפסקה דלית הלכתא בהא כשמואל, הדין בתבעו להנשא ונתפייסה שיש לה מזונות (כפי שפסק השו"ע צג,ז) ואם כן איך נפסק להלכה כדעת שמואל בגיטין לה,א שהתובעת כתובתה אין לה עוד מזונות? על כרחך מה שנפסק כשמואל בתובעת כתובתה מפסדת מזונות – לאו מטעמיה דשמואל אלא מטעם אחר. והטעם להלכה שבגללו האלמנה התובעת כתובתה מפסדת את מזונותיה הוא משום מחילה. שהיא בתביעתה בעצם מבקשת להתנתק מכל קשר עם בעלה ורוצה לפתוח בקשר חדש ומסכימה לוותר על חיובים קודמים כלפיה. אבל היא אינה מוחלת מזונותיה אלא על דעת שהיורשין לא יעכבו את גביית כתובתה.

לפ"ז שפיר כתב הב"ש שאם אין ליורשים מה לשלם או שאינם רוצים לשלם – היא אינה מפסדת מזונותיה, לפי שזה נחשב שמחלה בטעות ומחילה בטעות אינה מחילה כפי שלמדנו ממעשה דרב ענן (ב"ב מא,א) וכנפסק בשו"ע (חוי"מ קמב,ב) עיי"ש.

ומה שהקשו על הבי"ש מגיטין לה, א במעשה של רבה בר רב הונא שלא הגבה לה כתובה ובכו"ז הפסידה את מזונותיה? אומר הבית יעקב שדין זה אינו אלא אליבא דשמואל דס"ל שבתובעת מפסדת מזונות משום שאינה שומרת על כבוד בעלה ולטעם זה אין הכי נמי היורשים נפטרים ממזונותיה גם אם אינם רוצים לפרוע לה כתובתה. אבל לדין דלא קיי"ל כשמואל והטעם לדינו שמפסדת מזונות בתובעת כתובה היא משום מחילה (כהסבר הבית יעקב) ממילא כשלא רצו היורשין ליתן לה הכתובה – היא אינה מפסדת מזונות כי זו מחילה בטעות ולכן הפסק שפסק רבה בר רב הונא בגיטין לה, א הוא דלא כהלכתא ולכן נענש (עיי"ש בגמרא).

3. נפקא מינות נוספות – בין הבי"ש לחולקים

הרא"ש (כתובות פ"ד סימן ל) הביא ירושלמי שאם היורשים רימו את האלמנה ואמרו לה אדם גדול רוצה לישא אותך ולכן תבעה כתובתה – אינה מפסדת מזונות (והובאה דעה זו בשו"ע צג,ה בשם י"א).

אולם הרי"ף והרמב"ם השמיטו את דברי הירושלמי וצריך להבין מדוע?

עפ"י האמור בבית יעקב נוכל להבין במה נחלקו שתי הדיעות בשו"ע צג,ה: הרי"ף והרמב"ם סוברים כסברת רש"י, שהטעם בתובעת שמפסדת מזונות משום שאינה שומרת על כבוד בעלה לכן גם בהטעה – נמי מפסדת מזונות כי סוף כל סוף אדעתא דהכי לא התנה הבעל ליתן לה מזונות באלמנותה, אבל הרא"ש למד שהטעם שהתובעת כתובתה מפסדת מזונות משום מחילה (כהסבר הבית יעקב בדעת הבית שמואל) לפי"ז כאן שתבעה כתובתה בגלל שהיורשים רימו אותה ואמרו שגברא רבה תבעה להנשא לו הרי שמחילתה על המזונות היתה בטעות ואינה מחילה (חוי"מ קמב,ב). נפ"מ נוספת לגבי התובעת מקצת כתובה האם מפסדת מזונות (עיין ח"מ צג ס"ק כב וב"ש סק"כ) לסוברים שהטעם הוא כרש"י מפסדת מזונות גם אם תבעה רק מקצת כתובה, כי סוף סוף האלמנה כבר אינה שומרת על כבוד בעלה. אבל לפי הבי"ש שכל הטעם להפסד המזונות הוא משום מחילה, לא אמרינן שמחלה מזונותיה אלא בתובעת כל הכתובה, משא"כ בתובעת מקצת כתובה – אין היא מוחלת על המזונות.

ז. נאמנות בויכוח על פרעון המזונות

איתא בכתובות (צו,א): בעי ר' יוחנן יתומים אומרים נתנו ואלמנה אומרת לא נטלתי – על מי חובת הראיה. הגמרא מסתפקת מי נחשב מוחזק בנכסים כדי לדעת מי נאמן על פרעון המזונות.

ומסבירים הראשונים (תוד"ה יתומים והרא"ש פרק יא סימן ה והריטב"א שם) שהדיון בגמרא הוא על מזונות העבר, אבל על מזונות העתיד וודאי שהאלמנה נאמנת שלא נפרעה, שכבר נאמר ב"מ יז,א כל הטוען אחר מעשה ב"ד – לא אמר כלום (דלא כרש"י שפירש את הספק על העבר). פסיקת הגמרא במסקנה: כל זמן שלא נשאת – הנכסים בחזקת האלמנה וחובת הראיה על היתומים אם טוענים שפרעה.

ח. האלמנה נחשבת מוחזקת

א. הרא"ש שם ותוס' (צו,ב ד"ה נכסי בחזקת) מנמקים את חזקת האלמנה על הנכסים כיוון שחכמים האלימו את כוחה של האלמנה שיכולה למכור נכסים אף בלי בית דין לכן רואים את האלמנה כבעלים וכמוחזקת בנכסים לענין מזונותיה.

ב. טעם שני בתוס' שם – כיוון שלגבי העתיד האלמנה נאמנת מכח תנאי בית דין והטוען אחר מעשה ב"ד לא אמר כלום (כמבואר ב"מ יז,א) לכן היא נאמנת גם על העבר אם טוענת שלא פרעה וממילא היא נחשבת למוחזקת בנכסים.

ג. הר"ן (דף נו,א בדפי הרי"ף) כותב בזו הלשון: "נכסי בחזקת אלמנה קיימי דרבנן העמידו הנכסים בחזקתה למה שהוא משועבד לה מתנאי ב"ד, כדי שלא יוכלו היורשין לומר פרעתי" ובחסבר דבריו י"ל:

1. הסבר הר"ן עפ"י הבית מאיר (צג סעיף יט) הנכסים בחזקת האלמנה מפני שהוא תנאי בית דין (ולכן יש הבדל בין נכסים בחיי הבעל – שאינם בחזקתה, כי המזונות בחייו אינם מתנאי ב"ד. לעומת זאת באלמנה – יש תנאי ב"ד ולכן הנכסים בחזקתה). ונראה שהב"מ למד את דברי הר"ן באופן כזה; נכסי בחזקת אלמנה דרבנן העמידו את הנכסים בחזקתה. למה (מדוע?) מפני שהוא משועבד לה מתנאי בית דין, שהב"מ קרא את המלה למה בקמץ. אך לפרוש של הב"מ לא מובן מה הצורך בסיום דברי הר"ן: "כדי שלא יוכלו היורשין לומר פרעתי" וצ"ע.

2. לענין אולי ניתן לקרוא את דברי הר"ן באופן אחר ודבריו יתפרשו בפירוש חדש המסתבר בפשט מילותיו של הר"ן. עפ"י הפירוש שאני מציע יש לנקד את ה' במלה "למה" שבר"ן בשווא ולא בקמץ ויצא כך: נכסי בחזקת אלמנה קיימי, דרבנן תיקנו תקנה והעמידו הנכסים בחזקתה למה (לענין מה) שהוא משועבד לה מתנאי בית דין. ומה הטעם שחכמים תיקנו להעמיד הנכסים בחזקתה? כדי שלא יוכלו יורשין לומר פרעתי. כלומר חכמים רצו לדאוג לאלמנה שהיורשים לא יוכלו להרעיבה ויטענו פרענו מזונותיה, לכן נתנו תוקף ושיניים לתנאי ב"ד ע"י שתיקנו תקנה מיוחדת שהיא תחשב מוחזקת ולא יהיו נאמנים לומר פרענוה מזונותיה (עפ"י הפרוש המוצע מובן סיום דבריו של הר"ן, אך לפרוש הב"מ לא מובן וכנ"ל).

תליית מחלוקת המל"מ וב"ש בנימוקים השונים

המל"מ (אישות יז, א) מביא מהרש"ך שהיכא שהתביעה הוי מחמת אונס (כגון שרימוה היורשים ולכן תבעה כתובתה עיין שו"ע צג, ה) יש מחלוקת הפוסקים אם יש לה מזונות ויכולה האלמנה לומר ק"מ לי כהרא"ש וטור דס"ל שיש לה מזונות כיוון שהנכסים הם בחזקתה כל זמן שלא נשאת. וכעין זה מצאנו בב"ש (צג ס"ק כא וס"ק כב) שהיכא שיש ספק בדין אם פקע חיוב מזונות האלמנה מספק האלמנה מוחזקת כפי שנפסק בגמרא כתובות (צו, ב)

אבל המל"מ חולק וטוען שמה שהגמרא (צו, ב) הכריעה שנכסי בחזקת האלמנה זה רק כשהספק הוא אם פרעו לה מזונות או לא, אבל כשהספק הוא בעצם חיוב המזונות אם יש חיוב מזונות לאלמנה או שכבר פקע חיוב המזונות בזה טוען המל"מ לא מעמידים בחזקת האלמנה וממילא זה בדין הרגיל של דיני ממונות שהאלמנה שבאה להוציא מזונות מהיורשים עליה חובת הראיה שהממע"ה.

מחלוקת זו ניתן לתלות בנימוקים השונים שהבאנו לעיל להיותה מוחזקת. לסברת הרא"ש האלמנה מוחזקת משום שיכולה למכור שלא בב"ד, לטעם זה לא משנה אם הויכוח הוא על הפרעון או על עצם החיוב אם פקע או לא – האלמנה מוחזקת מספק וכן אם נאמר כב"מ בדעת הר"ן שהיא מוחזקת מכח תנאי ב"ד – גם בספק דדינא בעצם החיוב האלמנה זוכה מספק וא"כ ניתן לתלות בב"ש את סברת הרא"ש וסברת הב"מ בר"ן אבל לפי הסברא השנייה בתוס' שמזונות העתיד מגיעים לה ולכן היא מוחזקת גם על העבר – זה בתנאי שברור לנו שמגיע לה מזונות העתיד, אבל אם יש ספק אם בכלל מגיע לה מזונות על העתיד (שאפשר שפקע חיוב מזונותיה) – אין לנו יסוד מהיכן

להתחיל כדי להחשיבה מוחזקת לגבי מזונות העתיד וממילא גם לא תחשב מוחזקת על מזונות העבר וזה מתאים לסברת המל"מ.

כמו כן לפי הסברא השניה שהצעתי לפרוש דברי הר"ן, שהאלמנה מוחזקת מכח תקנת חכמים, התק"ח נועדה למנוע מהיורשים אפשרות להתחמק מלפרוע מזונות האלמנה. אבל כאשר יש ספקא דדינא אם בכלל קיים חיוב מזונות, שאפשר שפקע החיוב – על הצד הזה בכלל לא נעשתה תקנת חכמים ולכן גם הסבר זה מובן היטב ותואם את סברת המל"מ.